

КАЗКОВИЙ СЦЕНАРІЙ МАНІПУЛЯТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті розкрито роль казки у формуванні та розвитку психіки дитини. Заакцентовано на особливостях ототожнення читачів з образами головних героїв, способі сприйняття казкового сценарію поведінки, а також важливості ретельного добору дитячих казок у відповідності до віку, ситуації, рівня розвитку

Ключові слова: казка, психіка дитини, казковий сценарій.

Hrebin' Nataliya Valerivna

A Fairy Scenario of Manipulative Behaviour

The article has defined the role of a fairy tale in the formation and development of a child's psyche. The peculiarities of the identification of readers with the main characters; the way of perception of a fairy scenario of behaviour; and the importance of a careful choice of children's fairy tales taking into account children's age, their surroundings and the level of development, have been brought into focus of attention.

Key Words: a fairy tale, a child's psyche, a fairy scenario.

Аналізуючи чинники формування та зміцнення в людині тенденції до маніпулювання у міжособових відносинах, вчені зауважують, що ця схильність закладається ще з дитинства. Зокрема, Е. Шостром наголошує, що дитина не народжується маніпулятором, проте стає ним у ранньому віці. [6, 79]. Батьківські сценарії поведінки - первинні зразки та моделі для наслідування. Як зауважив Е. Берн, перша та найбільш «архаїчна» верстка сценарію вибудовується ще в ранньому віці, коли довколишній світ для дитини є малореальним, найвагомішу роль для неї відіграють батьки. З роками, коли дитина дорослішає, вона допрацьовує свій сценарій відпо-

відно до нових уявлень про світ. За нормальних умов дитині допомагають чарівні казки, герої яких продовжують існувати у світі дитячої фантазії [1, 178].

У будь-якому суспільстві, в будь-які часи, казка відіграє значну роль у формуванні та розвитку психіки дитини. На думку Д. Бретт, казки та оповідання висвітлюють важливі для дитячого світосприймання проблеми. Наприклад, в казці «Хлопчик-мізинчик» мова йде про беззахисність маленького героя, який опинився у світі, де все гнітить своїми гігантськими розмірами та величчю. В казці про Гензеля та Гретель основна тема - страх бути покинутим. В казках протиставляється добро та зло, альтруїзм та жадібність, милосердя та жорстокість. Вони повідають дитині, що світ є досить складним та суперечливим, але в ньому все ж є місце для надії, впевненості, радості. Також казки демонструють, що вихід із складної ситуації завжди знайдеться, коли докласти потрібних зусиль [2].

Казковий герой є ресурсним персонажем для дитини, адже допомагає подолати різноманітні страхи, пережити кризові події, вирішити проблемні ситуації і здобути впевненість у собі. Казки допомагають встановити контакт зі світом, виробити адекватні механізми психічного захисту, зміцнюють зв'язок між батьками та дітьми. Психотерапевти глибинного напрямку відзначають сприятливість процесу ідентифікації слухача з успішним героєм оповідання, адже в такому випадку спостерігається катарсичний ефект «безпечного» визнання дитиною почуттів та емоцій, що пригнічуються та витісняються [2].

Але слід брати до уваги, що казковий герой пропонує певний сценарій поведінки, який може наслідуватися дитиною (а надалі - дорослою людиною), особливо коли такий сценарій підкріплюється у найближчому сімейному середовищі. Аналізуючи сценарії маніпулятивної поведінки, які розігруються на плацдармі міжособових взаємин, можна провести паралелі зі сценаріями народних та авторських казок, казкових оповідань: почутих, прочитаних чи екранізованих.

Наприклад, у казковому оповіданні шведської письменниці А. Ліндгрена в образі всім відомого з дитинства Карлсона передана сутність особи-маніпулятора:

- Скрізь валяється сміття та всякі непотрібні папірці, - мовив Карлсон, і не встиг Малий крикнути, як пилосос проковтнув марку з Червоною Шапочкою.

Малий був у розпачі.

- Моя марка! - закричав він. - Ти всмоктав Червону Шапочку! Я тобі ніколи цього не подарую!

Карлсон вимкнув пилосос і схрестив руки на грудях.

- Вибач, - сказав він. - Вибач мені за те, що я, добрий, послужливий, охайний чоловічок, хочу все робити якнайкраще, вибач мені за це!

Здавалося, що він ось-ось заплаче.

- Хоч як би я старався, усе даремно, - вів далі він тремтячим голосом. - Я ніколи ні від кого не мав подяки... тільки лайку та лайку!

- О, - сказав Малий, - не бери цього до серця, але розумієш...[4, С. 148]

Е. Шостром називає такий тип маніпулятивної поведінки «хороший хлопець». За перебільшенням власної турботливості, уважності та любові приховується істинний мотив - досягнути своєї цілі, розігруючи несправедливо ображену жертву. Тоді як справжня жертва маніпуляції має обов'язково відчутти провину за несправедливе скривдження «хорошого хлопця». Така маніпуляція успішно спрацьовує, адже має надійне прикриття - доброту, якій важко суперечити. [6, С. 51]. Дитина, яка з раннього віку неодноразово чує від батьків славнозвісне: «ми прагнемо, аби ти був щасливий, все робимо для твого добра, а ти...», здатна прийняти і опанувати такий спосіб

маніпулятивної поведінки, особливо коли він застосовується ще й улюбленим казковим героєм.

Нижче наведений приклад також досить вдалої маніпуляції Карлсона, завдяки якій вдається зняти з себе провину та змістити акценти в ситуації - звинуватити іншого:

Привіт, Малюче! - безтурботно промовив він (Карлсон - авт.)

Привіт, Карлсоне! Звідки ти взявся?

Що?.. Я не розумію, що ти хочеш сказати.

Але ти зник, якраз у той момент, коли я саме збирався познайомити тебе з мамою й татом! Чому ти втік?

Карлсон насправду розізлився. Він взявся в боки і вигукнув:

Ні, в житті не чув нічого подібного! Може, я вже не маю права подивитися що відбувається у моєму будинку? Господар має стежити за своїм будинком. Чи я винуватий, що твої мама та тато вирішили познайомитися зі мною саме тоді, коли я був змушений займатися своїм будинком!

Карлсон оглянув кімнату.

- А де моя бабтя? Хто зруйнував мою чудову бабтю? Куди поділася моя тефтелька?.. [4, С. 41]

В. П. Шейнов зазначає, що деякі батьки прагнуть створити собі образ «супер-батьків», які завжди праві, ніколи не помиляються [5, С. 471]. Таким чином вони відкидають будь-які звинувачення у свій бік через страх виявитися недоскональними, такими, що не все знають, не все можуть. Замість того, щоб спокійно пояснити дитині справжню причину своїх дій, такі батьки завжди знаходять безліч поважних причин, посилаються на усталені норми та правила, з якими немає сенсу сперечатися:

- Хіба я не маю права на відпочинок, працюючи цілий день? Чи це я винен, що тобі знадобилося поговорити зі мною саме зараз, коли я мушу побути на самоті та хвилику перепочити? А чому це, до речі, у твоїй кімнаті такий безлад?..

Отже, і виправдання знаходиться блискавично, та ще й контратака заганяє жертву маніпуляції у глухий кут - кут засоромлення та провини. Як Сизіфа-перфекціоніста, що штовхає камінь знову і знову на недосяжну вершину, перфекціоністів-батьків складно зупинити у їхньому прагненні бути бездоганними. Але вершина бездоганності так само нездоланна. Наближення до неї можливе часом лише шляхом маніпуляцій та брехні.

Діти швидко засвоюють подібні сценарії поведінки, наслідуючи батьків та казкових героїв. Так, наприклад, донька, яка не має бажання допомагати матері прибирати вдома, може сказати:

«Та я саме зараз збиралася підготуватися до заняття з літератури, ви з татом самі говорили, як важливі для вас мої успіхи з навчання. Тож хіба я винна, що ти розпочала прибирання у час, коли я змушена вчитися?..»

Прикладів маніпуляцій, які пропонують герої дитячих казок та оповідань, безліч, та всі вони відображають реалії міжособової взаємодії. Можна помітити, що у народних казках маніпуляторами частіше виступають «негативні» герої (наприклад, як в українській народній казці «Коза-дереза»). Але досить часто можна також зустрітися із відсутністю осуду та безкарністю маніпулятивної поведінки («Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат», «Пан Коцький»). Окрім цього, можна побачити, як головний «позитивний» персонаж ніби вчиться у маніпулятора та використовує його засоби проти нього самого («Хитрий півень», «Лисиця і рак»). До того ж, маніпулятивна стратегія поведінки отримує виправдання у випадках, коли є необхідною для виживання головного героя («Іван-Побивап»). Тож маніпуляція визнається допустимим методом боротьби із кривою, коли немає інших ресурсів, суперник сильніший і має злі наміри.

Важливу роль відіграє спосіб, у який дитина сприймає казковий сценарій поведінки. Скажімо, у процесі слухання казки чи оповідання, казкові герої впливають на дитину опосередковано, через особу оповідача, який передає свої власні переживання та емоції, свій власний досвід. Між слухачем та оповідачем встановлюється безпосередній близький контакт, під час якого дитина глибше переживає почуте, має можливість отримати відповіді на спонтанні запитання. Звісно, якщо мова йде не про поверхневий, а про глибокий, сповнений емпатією контакт між слухачем та оповідачем.

Коли ж мова стосується перегляду екранізованих казок та оповідань, слід пам'ятати, що глибинний зміст казки трансформується. Найбільш небезпечним є викривлення понять «добра» і «зла»: головний герой, який позиціонується як «позитивний», задля досягнення мети (або ж - для розваги), бреше, маніпулює, жорстко поводить ся тощо. Для дитини головний «хороший» персонаж-приклад для наслідування, тому небезпека екранізованої казки не є перебільшеною, адже зазвичай дитина залишається сам на сам з кінопродуктом. В той час, коли батьки зайняті власними справами, сценаристом дитячого життя виступає телеекран.

Неможливо не погодитися із Х. Дікманном, що казки безпосередньо можуть віднаходити глибинні зв'язки із долею, внутрішнім світом, переживаннями, вчинками, хворобами та слабкостями, а також з перевагами та сильними гранями людини. Часто саме таку роль грає казка чи казкова історія, яка зачарувала людину у дитинстві, така, що була особливо улюбленою чи такою, що сильно лякала її у той час. Пізніше вона могла бути забутою чи витісненою у підсвідому сферу, однак, продовжує володіти значною енергією, про що доросла людина може і не підозрювати. [3, С. 85]

Отже, варто наголосити на важливості ретельного добору дитячих казок у відповідності до віку, ситуації, рівня розвитку тощо, а також самого процесу поринання дитини у казку: за ідеальних (чи нормальних?) умов розповідати казки мають не телевізійні чи комп'ютерні екрани, а люблячі та емпатійні батьки.

Література

1. Берн Э. Игры в которые играют люди. Психология человеческих отношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы. - М., 1988. - 800 с.
2. Бретт Д. «Жила-была девочка, похожая на тебя...»: - М.: Класс, 2006. - 214 с.
3. Дикманн Х. Юнгианский анализ волшебных сказок. Сказание и иносказание. Приложение: Методы аналитической психологии. / Под общей редакцией В. В. Зеленского - СПб.: Академический проект, 2000. - 256 с.
4. Линдгрэн А. Три повести о Малыше и Карлсоне. - К.: Вэсэлка. -415 с.
5. Шейнов В. П. Психология манипулирования. - Минск: Харвест, 2009. - 704 с.
6. Шостром Э. Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор./перев. с англ. А.Мальшевой. - М.: Дубль-В, Дельта-92, 1998. - 128 с.